

Türkistan'da İslâm dininin anlaşılmasında Ahmed Yesevî ve Dil

Zhamalidin KANABAEV
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
jamalbolu@mail.ru

Özet

Türkistan'da İslam'ın yayılmasında ve anlaşılmasında en önemli şahsiyetlerden biri Ahmet Yesevîdir. İslam'ı şiir diliyle insanların gönlüne mest etmiştir. O bölgede bulunan insanların kullandığı dille, İslam dinini anlatmıştır. Göçebe olan Türk boylarının örf-adet ve kültürlerini göz ardı etmeden tasavvuf yoluyla yorumlamıştır. **Anahtar Kelimeler:** Ahmet Yesevî, Türkistan, Tasavvuf, Divanı-Hikmet.

Abstract

Ahmet Yesevi is one of the most important figures in the spreading and understanding of Islam in Turkestan. He enchanted Islam with the language of poetry. He described Islam with the language used by the people in that region and interprets without ignoring the customs and cultures of the nomadic Turkic tribes. **Keywords:** Ahmet Yesevî, Türkistan, Tasavvuf, Divanı-Hikmet.

Milleti millet yapan iki temel unsur vardır. Biri dindir, diğeri ise dildir. Din bir milletin medeniyetinin, dil ise kültürün özünü oluşturur. Bunlardan biri yok olur ise millet milli varlığını devam ettiremez.¹

Türk boyları arasında XII. yüzyılda göstermiş olduğu faaliyetlerle halkın gönlünü kazanarak "Pir-i Türkistan" unvanına laik görülen Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretileri etrafında vücut bulan Yesevîlik, XV. yüzyılda Nakşibendîliğin yaygınlaşmasına kadar Türkistan'da en yaygın tarikat ve kültür ocağı olma niteliğini korumuştur.² Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî (ö.525/1166) Yusuf Hamedanî (525/1130)'nin halifelerinden olup, hayatı hakkındaki bilgiler genellikle menkıbelerde anlatılmıştır.³ Ahmed Yesevi Çimkent'in Sayram kasabasında doğup büyüdüktan sonra, Buhara'da ilim tahsil ve tarikat eğitimiyle meşgul olmuş, şeyhinin

¹ Dosay Kencetay, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Ahlak Felsefesi*, Hoca Ahmed Yesevi Ocağı yay, Ankara, 2003. S. 6.

² Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, S/E/K Yay, Ankara, 1999, s. 55.

³ Fuad Körülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay, Ankara, 1976, s. 27.

vefatından sonra Yesi şehrine yerleşerek hayatının sonun kadar o topraklarda irşat hizmetini sürdürmüştür.

Ahmed Yesevî'nin mutasavvıflardan farklı olan tarafı Türk dilinde hitap etmesi ve Divanı-Hikmet eserinin Türk dilinde yazmasıdır. İranlı ve Fars kültürüne sahip olan Yusuf Hamedanî gibi şahsın talebesi olmasına rağmen, irşat ve tebliğ dili olarak içinde bulunduğu toplumun anlayacağı dili, Türk dilini seçmesidir.¹ Arap dilinde, Fars edebiyatında, medrese ilimlerinde mütehasıs bir şahsiyet olmasına rağmen, müntesiplerine anlayabilecekleri bir dil üslubu ile hitap etmiştir. Türk dilinde hikmetler söyleyen Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça bilmeyen Türklere, tasavvufî zevki ve manevi neşeyi Türk edebiyatının basit şekilleri, ahlaki ve tasavvufî manzumeleri ile anlatmıştır.² O'nun Türkleri aydınlatma ve müritlerine tasavvufî hakikatleri takrir ve teklî maksadıyla yazılan "Hikmet" adı verilen şiirlerindeki, insan severlik, dostluk, hoşgörü, birlik-beraberlik, velilik, kanaatkârlık..vb. özellikleri çoğunluk tarafından hemen benimsendi ve Yesevilik çok sevildi. Hatta o dönemde yerli-göçebe halklar arasında; "*Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed*" denilen vecize yayılmıştı.³ Divan-ı Hikmet'in bize ulaşan ilk nüshası, XI. (XVII) yüzyıla aittir. Hikmetlerin ona aidiyeti konusunda bazı şüpheler bulunsa da, "dilîne ve düşüncelerine bakınca hikmetlerin, genel olarak Ahmed Yesevî'ye veya müritlerine ait olduğu söylenebilir".⁴

Ahmed Yesevî, Türklüğün manevi ve kültürel hayatındaki büyük yerini, sadece tasavvufî şiirler yazmakla kazanmamıştır. O'nun önemi, İslam'ın Türkler arasında yayıldığı asırlarda, geniş ölçüde yaygınlaşma imkânına sahip olan ilk tasavvufî ekolü oluşturarak bütün dünyada yaşayan Türk soyundan gelen insanları gönül tahtında asırlarca hüküm sürmesinden kaynaklanır. Yesevî'nin manevi tasarrufu ile yayılan ve asırlardır yaşayan Yesevilik tarikatı, bir Türk mutasavvufî tarafından kurulmuş ve Türkler arasında damar yayan tarikat olarak bilinmektedir.⁵ Ayrıca Arap olmayan tüm

¹ H. Kamil Yılmaz, *Muhammedî Davet ve Ahmed Yesevî* Uluslararası Sempozyum "Orta Asya'da İslam" Oş, 20-21 Mayıs 2004, s. 226.

² Kadir Özköse, *Ahmed Yesevî*, ed; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri*, Erkam Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 204.

³ Hamit Gulamoğlu Nigmatov, *Yesevî'ye Ait Bazı Seneler*, Milletlerarası Ahmed Yesevî Semp. Bildirileri. Ankara-1991, s. 69.

⁴ Irene, Melikoff, "Ahmed Yesevî ve Türkler'de İslâmiyet", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu, Bildirileri, s. 63.

⁵ Hayati, Bice, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, 5. Baskı, TDV Yay, Ankara, 2009, s. 17.

Müslümanların haklarını savunması, İslam'ı yorumlarken yerli örf ve adetleri de göz önünde bulundurması ve akla önem vermesiyle Orta Asya'nın genelinde yayılan Hanefilik-Maturudilik din anlayışını devam ettiren Yeseviliğin, herkes tarafından en çok kabul görülen tarikat olduğu tespiti yapılabilir.

Ahmed Yesevi'nin "Sultan" lakabına nisbetle Sultaniyye, cehri zikri benimsedikleri için Cehriye, takipçilerinin çoğu Türk olması nedeniyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilen¹ Yesevilik tarikatının dervişleri halk dilinde konuştuğu ve halkın sevdiği şiir, musiki gibi metotları kullandığı için İslam'ın tebliğinde daha etkili olmuştur.²

Ahmed Yesevi'nin Türk dünyasındaki kalıcı tesirlerinden biri de yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir yanına gönderdiği mürit ve halifeleridir. Rivayete göre, Ahmed Yesevi'nin on iki bini kendi bölgesinde, doksan bini uzak bölgelerde olmak üzere müritleri ve tasavvuf geleneğine uygun olarak çok sayıda halifesi vardı.³ O'nun müritleri için; "*Velâyet-meab, keramât-iktisab, kâmil-mükemmel ashâb-ı sūffası vardı ki huzûrundan ayrılmazlardı*" denilmektedir. Ahmed Yesevi'nin başlıca halifeleri şunlardır: Mansur Ata, Sūfî Muhammed Danişmend Zernûkî, Süleyman Hâkim Atâ, Baba Mâçin, Emir Ali Hâkim, Lokman Perende, İmam Mergazî, Hasan Bulganî, Şeyh Osman Magribî v.s.⁴

İyi bir eğitim görmüş olan Yesevi, Arap, Fars ve Türk dillerini biliyordu. Halkla Türk dilinde konuşuyor, bu sebeple etrafında Türk halkı toplanıyordu. Ahmed Yesevî "Hikmet" tarzında sanat endişesinden uzak olarak yazdığı şiirleri ile kendisinin vaaz ve sohbet meclislerinde, Türkler arasında önemli faaliyetlerde bulunmuştur:

1. Sağlam bir şeriat bilgisi ve din sevgisi sağlaması

Tasavvufun esası dindir. Sağlam bir din bilgisi ve sevgisi aynı milleti oluşturan fertlerin ortak vasfıdır. Ahmed Yesevî, insanların kültürel hayatlarını göz önünde bulundurarak, Kur'an ve sünnet'e dayalı dini yaşamın savunucusu olmuştur. Çünkü ebedi risaletin ve dine davetin temel şartı bu olduğunu söylemiştir.

2. Tasavvufu benimsetmesi

Tasavvuf İslam'ı gönlüne sindirerek yaşama biçimi, eğitim usulü ve tebliğ üslubudur. Tasavvufu dinden ayrı, dini tasavvuftan

¹ Necdet, Tosun, "Yeseviyye", DİA, C. XLIII, s. 487.

² Köprülü, a.g.e. s.75.

³ Kadir, Özköse, ed. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Klassikleri, Erkam Matbaacılık, İstanbul-2010, s. 206.

⁴ Abdurrahman, Güzel, Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme, 2.Baskı. Öncü Basımevi, Ankara-2008, s.70.

uzak görmek Ahmed Yesevî'nin ve genel anlamda mutasavvıfların görüşlerine uygun görülmemiştir.

3. Ehl-i sünnet akidesine bağlılığı gerçekleştirilmesi

İran'dan esen Şia rüzgârına karşı Ahmed Yesevî, son derece duyarlı idi. Onun bu duyarlılığı, sünnet çizgisi dışındaki bütün görüşler için geçerliydi. Çünkü tasavvufta “Gökyüzünde bağdaş kurup oturabilecek bir keramete sahip kimsenin davranışları sünnete uygun olmadıkça kabul edilemezdi”. Nitekim Ahmed Yesevî:

Tingri Teâlâ sözün, Resulullah sünnetin

İnanmağan ümmetin, ümmet dimez Muhammed.

Gerek Yesevî ve gerekse hocası Hamedani, Sünnî ve Hanefî idiler.

4. Şeriat ve tarikat arasını telif etmesi

Şeriat ve tarikatın uygunluğu konusu, başlangıçtan beri tartışıla gelmiş bir konudur. Özellikle “Batınîlik” fırkasının ve ardından bir takım ibahilerin ortaya çıkması, tasavvuf erbabının da bazı kesimler tarafından adeta müşaheda altına alınması gibi garip bir sonuç doğurmuştur. Tarikatta ölçü ve temel esas şeriattır. Özellikle Kuşeyrî ve Gazalî'den sonraki mutasavvıflar bu konuda duyarlı davranmışlardır. Bu yüzden Ahmed Yesevî, daha önce bazı tarih çevrelerinde görülebilen garip ve sapık fikirleri özellikle eski İran ve Hint düşünce sisteminden gelmiş, ya da gelmesi muhtemel düşünceleri İslam şeriatıyla tartmayı ve şeriata uymayanları reddetmeyi prensip edindi.

5. Türkçe'nin tasavvuf dili olmasını sağlaması

Ahmed Yesevî'nin Anadolu ve Orta Asya'da en önemli hizmeti, Türkçe konusunda gösterdiği titizliktir. Türkçe konuşup yazan ilk tarikat kurucusu olması sebebiyle Türk halkının diline sahip çıkmış ve kendisinden sonraki takipçileri sayesinde Türk dilinin din ve tasavvuf dili olmasını sağlamıştır. Belki Ahmed Yesevî Türkçe yazmasa Yunus olmayacak, Türkçe tekke dili olmayacaktı.

Yesevî'den sonra onun açtığı muhitte tasavvufi halk edebiyatı şairleri yetişti. Hatta Yunus'un yetişmesi bile O'nun hazırladığı ortamda gerçekleşti.¹

Fars dilini bilir de, sevip söyler Türkçe'yi,
Sevmiyorlar bilginler, sizin Türkçe dilini.
Bilginlerden dinlesin, açar gönül ilini,
Âyet-hadis anlamı Türkçe olsa diyorlar.

¹ Yılmaz, Muhammedî Dâvet ve Ahmed Yesevî, s. 227.

Miskin, zayıf Hoca Ahmed, yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek, güzel söylemekte Türkçe'yi...¹

Hayatının ilk devirlerinden son senelerine kadar kuvvetli ve samimi bir tasavvuf hayatı yaşayan bu Türk şeyhi, Arapça ve Farsça anlayamayan Türkleri aydınlatma ve müritlerine tasavvufî hakikatleri taktir ve telkin maksadıyla şiir yazıyordu. İşte bu bakımdan Divan-ı Hikmet eseri Türk halkları için en önemli eser haline gelmiştir.²

O yüzden Ahmed Yesevî'nin halka İslam'ın esaslarını, şariat hükümlerini, tarikat adabı ve erkânını öğretmek gayesiyle söylediği "Hikmetler", kendi dervişleri tarafından kâğıda dökülmüş ve Yesevî dervişlerinin dilinden en uzak Türk obalarına kadar ulaştırılmıştır.³

6. İlahî aşk ve sevgiyi öğretmesi

Filozoflar insanı "hayvan-ı natık" diye tanımlarken mutasavvıflar "hayvan-ı aşık" diye tarif etmekte ve insandaki en önemli özelliğin aşk ve sevgi olduğuna dikkat çekmektedirler. Sevginin serpilip gelişmesi, ona uygun ortam ister. Yesevî Türk insanının fitratının derinliklerinde bulunan ancak bulunduğu ortam itibarıyla ortaya koyamadığı sevgi cevherini meydana çıkardı ve onları sevgi ocağında yaktı, yetiştirdi. Yesevî, sevgiyi bütün yaratıklara teşmil ediyor, kâfire bile sevgi ile bakmanın sünnet olduğunu söylüyordu:

Sünnet imiş, kâfir bolsa birme azar,
Kongli katığ dil-azardan Hudâ bi-zar.

7. Mürid ve müntesiblerine ileri ufuklar göstermesi

Ahmed Yesevî, ebedi risâletin çizdiği sonsuzluk ufkunu kuşatabilen engin gönlüyle mürit ve müntesiplerini daima ileri ufuklara yönlendirirdi. O günün şartlarında "dar'ul-cihâd" olarak bilinen Anadolu ve Rumeli, Yesevî'nin davet ufkuydu. Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde Yesevî'nin gönderdiği halifelerinin ve daha sonraki Yesevîlik mensuplarının müstesna bir yeri vardır. Yesevî'nin ebedî risalet çizgisindeki en bariz vasfı herhalde bu özelliği olsa gerektir. Türkler Ahmed Yesevî'den birkaç asır evvel İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardı. Onun sayesinde Müslümanlık, Araplar ve farsça bilmeyen Bozkır Türkleri ve göçebe halk arasında yayılma imkânı buldu.⁴

Bir milletin kimliğini dokuyan en önemli unsurlardan biri de dildir. Dil en önemli kültür, sanat ve iletişim aracıdır. Dilin gelişmesi,

¹ Bice, a.g.e. s. 181, 71.Hikmet (geniş bilgi için bakınız)

² Bice, a.g.e. s. 31.

³ Özköse, Ahmed Yesevî, a.g.e. s. 212.

⁴ Yılmaz, a.g.e. s. 227.

milletin kendine güvenini artırır. Ahmed Yesevî Hazretleri bu konuda da Müslüman Türk kimliğini dokumuştur. Yusuf Has Hâcib ve Kaşgarlı Mahmud'dan sonra Türkçe yazan ilk Türk'tür o. Yunus Emre'nin geliştirdiği tarz Yesevî'nin açtığı yoludur. İlahî, hikmet ve diğer edebî mahsullerin milli hars ve heyecanımızı devam ettirmede ne kadar müessir olduğunu uzun uzun izaha bilmeye gerek var mı?¹

Sonuç olarak Hoca Ahmed Yesevî dün olduğu gibi bugün de dünya Türklüğünü dizleri dibinde bir araya getiren manevî yol göstericimiz olmaya devam etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'yi, gerçek kimliği ile tanımamız Türkiye ve Türkistan Türklerinin kardeşliğini güçlendirecek ve ortak manevî atamız durumundaki Hoca Ahmed Yesevî'nin dergâhında kucaklaşmamızı da sağlayacaktır.² Ahmed Yesevî, bugün dahi Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve Tatarlar arasındaki en önemli manevî bağ ve köprü konumundadır. Yeseviyye tarikatı Türk topluluklarının sadece gönül dünyasını aydınlatıp, ruhunu manevî zevklerle süslemekle kalmadı; aynı zamanda onların milli ve mezhebi (Hanefî-Matürîdî) kimliklerinin korunmasına ve devam ettirilmesine de yardımcı olduğu tespit edilmiştir.³

Kaynakça

- Abdurrahman, Güzel, Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme, 2.Baskı. Öncü Basımevi, Ankara-2008.
- Dosay Kencetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, Hoca Ahmed Yesevî Ocağı yay, Ankara, 2003.
- Fuad Körülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay, Ankara, 1976
- H. Kamil Yılmaz, *Muhammedî Davet ve Ahmed Yesevî* Uluslararası Sempozyum "Orta Asya'da İslam" Oş, 20-21 Mayıs 2004.
- Hamit Gulamoğlu Nigmatov, *Yesevî'ye Ait Bazı Seneler*, Milletlerarası Ahmed Yesevî Semp. Bildirileri. Ankara-1991.
- Hayati, Bice, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, 5. Baskı, TDV Yay, Ankara, 2009.
- Irene, Melikoff, "Ahmed Yesevî ve Türkler'de İslâmiyet", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu, Bildirileri.
- Kadir Özköse, *Ahmed Yesevî*, ed; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Klasikleri, Erkam Matbaacılık, İstanbul, 2010.
-, ed. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Klassikleri, Erkam Matbaacılık, İstanbul-2010.

¹ Yılmaz, a.g.e. s.228.

² Bice, a.g.e. s. 60.

³ Sönmez, Kutlu, Türkler ve İslam Tasavvuru, TDV Yayın Matbaacılık, İstanbul-2011, s.179.